

การจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Knowledge Management of Agriculturists in the Northeastern Region

ปราโมทย์ เหลาลาภะ¹

ศิรินทร์ จงวุฒิเวศย์²

ภัทรพล มหาพันธ์³

เฉลิมพล เยื้องกลาง⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพและพัฒนาแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพการศึกษาศาพการจัดการความรู้โดยการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วย กลุ่มเกษตรกรทำนา 2 กลุ่ม กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา 2 กลุ่ม และกรณีศึกษาแนวปฏิบัติที่ดี 2 กลุ่ม ส่วนการพัฒนาแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกนักวิชาการ 6 ท่าน และเกษตรกร 4 ท่าน เครื่องมือวิจัยคือประเด็นการสนทนากลุ่มและแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ 1) การแสวงหาความรู้ กลุ่มเกษตรกรทำนา แสวงหาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย แสวงหาความรู้สมัยใหม่จากหัวหน้ากลุ่ม หมอдин หมอข้าว สมาชิกกลุ่ม สื่อต่างๆ หน่วยงานส่งเสริมการเกษตรของรัฐในท้องถิ่น เกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จ ส่วนกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราแสวงหาความรู้จากหัวหน้ากลุ่ม ครูยาง สมาชิกกลุ่ม ตลาดจำหน่ายยางประจำกลุ่ม สวนยางพารา สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางประจำท้องถิ่น ตลาดกลางจำหน่ายยางพารา สื่อต่างๆ วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การเลียนแบบ การซึมซับ การสอน การสาธิต การสอบถาม การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การประชุม การพบปะพูดคุย 2) การจัดเก็บความรู้ เกษตรกรส่วนใหญ่จัดเก็บความรู้แบบการจดจำมากกว่าการจดบันทึก เนื่องจากเป็นวิธีที่ง่ายและสามารถนำความรู้ออกมาใช้ได้ทันที 3) การสร้างความรู้ เกษตรใช้ประสบการณ์ ความรู้เดิม และการสังเกตเป็นฐานคิด เพื่อสร้างความรู้ใหม่ด้วยการทดลองปฏิบัติ การลองผิดลองถูก 4) การประเมินความรู้ เกษตรกรมีการประเมินก่อนและหลังการใช้ความรู้ 5) การใช้ความรู้ คือการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การใช้ความรู้สมัยใหม่ และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ 6) การแลกเปลี่ยนความรู้ มี 4 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ คือ การสอน การสาธิต การบอกเล่า การพบปะพูดคุย การประชุม การฝึกอบรม และการศึกษาดูงาน

2. แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ คือ 1) การแสวงหาความรู้ เกษตรกรควรกำหนดความต้องการความรู้ วิธีการเรียนรู้ การส่งเสริมให้มีทั้งแหล่งภูมิปัญญาพื้นบ้านและแหล่งความรู้สมัยใหม่ 2) การจัดเก็บความรู้

¹นักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาดนตรีและการพัฒนามนุษย์ ภาควิชาการศึกษาดนตรี

²อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ประจำภาควิชาการศึกษาดนตรี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

³อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ ดร. อาจารย์ประจำภาควิชาการศึกษาดนตรี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁴อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ประจำคณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

ความรู้ที่ฝังอยู่ในคนโดยการถอดบทเรียน แล้วจัดทำเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ส่วนความรู้ที่ชัดเจน ความสำเร็จสถานที่จัดเก็บเอกสาร จัดทำระบบการจัดเก็บ ผู้รับผิดชอบในการจัดเก็บ 3) การสร้างความรู้ ได้แก่ การรื้อฟื้น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การเลียนแบบ การสร้างความรู้ใหม่โดยการทดลองด้วยตัวเอง กลุ่ม และเครือข่าย 4) การประเมิน ความรู้ เกษตรกรควรประเมินก่อนการใช้ความรู้ ระหว่างการใช้ความรู้ และหลังการใช้ความรู้ 5) การใช้ความรู้ ได้แก่ การใช้ความรู้ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และควรประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ และสร้างข้อสรุป 6) การแลกเปลี่ยนความรู้ ระดับครอบครัว ควรให้สมาชิกครอบครัวมีโอกาสเข้ารับการฝึกอบรมตามความถนัด ความสนใจ และนำมาบอกเล่ากันในครอบครัว ส่วนระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย ควรมีการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ

Abstract

The purposes of this research were to study the state of knowledge management and the guidelines development for promoting the knowledge management of agriculturists in the northeastern region of Thailand. Qualitative research was applied in this research. The study of the state of knowledge management used focus group and in-depth interview with two agriculturist groups of rice cultivation farmers, two agriculturist groups of rubber planters, and two best practice case studies. The guidelines development for promoting the knowledge management used in-depth interview with six scholars and four agriculturists. The research instruments were the focus groups issue and the structure interview. Data were analyzed by using content analysis. The results revealed that;

1. The state of knowledge management of the agriculturist groups included 1) Knowledge acquisition. Rice cultivation farmers were seeking the local wisdom from their parents and grandparents, and seeking modern knowledge from group leader, group members, soil specialists, government agencies of agricultural extension, best practices, and media. Rubber planters were seeking knowledge from group leader, group members, rubber plantation specialists, rubber fields, rubber markets, and Office of the Rubber Replanting Aid Fund. The learning approaches were emulating, absorption, query, teaching, demonstrating, training, field trip, and meeting. 2) Knowledge storage. Most of the agriculturist groups stored knowledge by memorizing more than recording. Because it was the easy way and knowledge could be used immediately. 3) Knowledge creation. The agriculturist groups used former experience, indigenous knowledge, and observation to create new knowledge and to confirm by practicing, and trial and error. 4) Knowledge evaluation. The agriculturist groups were evaluating knowledge both before and after knowledge usage. 5) Knowledge usage. The agriculturist groups were using local wisdom, modern knowledge, and integrated local wisdom with modern knowledge. 6) Knowledge sharing. The agriculturist groups were sharing knowledge in family level, within group level, community level, and the group networks.

2. The guidelines development for promoting the knowledge management of the agriculturist groups included 1) Knowledge acquisition, they should determine the knowledge and

methods to learn, and should promote the local wisdom and modern knowledge resources. 2) Knowledge storage. The tacit knowledges storage with the lesson learned should be recorded in media. The explicit knowledge should be stored, classified and assigned systematically. 3) Knowledge creation included revival of local wisdom, emulating, and new knowledge creation through action with self-trial, group, and network. 4) Knowledge evaluation should be evaluated pre knowledge usage, between knowledge usage, and post knowledge usage. 5) Knowledge usage should be used under the advice of agricultural extension officers, local wisdom usage, and application of local wisdom with modern knowledge. 6) Knowledge sharing included knowledge sharing at family level with shared responsibilities among family members and providing the opportunity to attend training according to their aptitude and brought back to tell other members; at group and community levels, the network should arrange the meeting and sharing knowledge regularly.

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)ระบุว่าท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่การเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และนวัตกรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว และต่อเนื่อง ประเทศไทยจำเป็นต้องปฏิรูประบบการจัดการความรู้เพื่อเพิ่มสมรรถนะของประเทศในทุกด้าน การจัดการความรู้จะมีบทบาทสูงทั้งการพัฒนาศักยภาพคนไทยให้มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์สร้างสรรค์ และจินตนาการ เป็นแรงงานความรู้ที่มีความสามารถ มองปัญหาแบบบูรณาการเกิดโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาที่แข็งแกร่ง สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน เกิดสังคมเกษตรฐานความรู้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553: 40-43) การจัดการความรู้ที่ผ่านมา มักประสบผลสำเร็จกับองค์กรภาคธุรกิจ แต่ว่าการจัดการความรู้ที่มุ่งเน้นให้คนหรือชุมชนเป็นผู้สร้างและปฏิบัติ เป็นผู้ประยุกต์ในการทำงานยังมีการดำเนินงานน้อยมาก ซึ่งการจัดการความรู้จำเป็นต้องใช้กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการกลุ่มที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน พร้อมทั้งการปฏิบัติ และเรียนรู้จากประสบการณ์จริงเป็นพื้นฐาน ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ให้อยู่ในแนวทางที่ให้เกียรติแก่

ชาวบ้านได้เป็นผู้คิดเอง ทำเอง ประยุกต์ดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่ในสำนึกหรืออยู่เบื้องลึกความเคยชินของตนเองมาปรับใช้ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาและสั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง ให้เข้ากับความรู้หรือวิทยาการสมัยใหม่ภายนอก อีกทั้งปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างหลากหลายที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และจะช่วยทำให้การทำกิจการต่างๆ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (ชลกานดาร นาคทิม, 2551: 4-5)

เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกลุ่มประชากรที่มีมากที่สุดในประเทศไทย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552: 12) ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา เพื่อการบริโภคในครัวเรือน กระบวนการทำนา เช่น การเตรียมดิน วิธีคัดเลือกพันธุ์ข้าว วิธีเก็บรักษาพันธุ์ข้าว การเพาะปลูก การบำรุงรักษา วิธีป้องกันและกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช เหล่านี้คือการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นและตั้งอยู่บนพื้นฐานของวิทยาการหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สั่งสมกันมาแต่บรรพบุรุษ การถ่ายทอด จดจำ เรียนรู้ ทดสอบ ประเมินผล บทเรียนต่างๆ เรื่องทำนาเป็นวัฏจักรที่ต่อเนื่องแนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตอยู่อย่างเป็นธรรมชาติ (เอี่ยม ทองดี, 2547: 43-49) ยุคสมัยผ่านไปเมื่อรัฐบาลนำประเทศเข้าสู่นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ

ระบบทุน เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ต่อโครงสร้างสังคมเกษตรกรรม จากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน กลายเป็นการผลิตปริมาณมากเพื่อรองรับภาคอุตสาหกรรม และการส่งออก ความเปลี่ยนแปลงนำมาซึ่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2548: 18) นอกจากนี้ จากการศึกษาพบพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกยางพารามีมากกว่า 25.16 ล้านไร่ กระจายอยู่ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้เกษตรกรที่เคยปลูกพืชเศรษฐกิจจากเดิมปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก เปลี่ยนมาปลูกยางพารากันมากขึ้นเรื่อยๆ และมีแนวโน้มของการปลูกขยายมากขึ้นโดยตลอดทุกปี คาดว่าในอนาคตยางพาราจะเป็นพืชเศรษฐกิจอันดับ 1 ของภูมิภาค และเป็นภูมิภาคที่ผลิตยางที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย (สุวัฒน์ จิตต์จันทร์, 2552: 418)

จากความสำคัญและปัญหาดังกล่าวข้างต้น เมื่อรูปแบบการผลิตทางการเกษตรและวิถีชีวิตของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เกษตรกรจะมีวิถีในการจัดการความรู้ได้อย่างไร ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิจัย เรื่อง การจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยศึกษากลุ่มเกษตรกรทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิม และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราซึ่งเป็นอาชีพใหม่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อพัฒนาแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร เป็นการศึกษาเอกสารและงานวิจัย (Documentary Studies) เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการจัดการความรู้ เพื่อกำหนดเป็นกรอบการวิจัยว่ากระบวนการจัดการความรู้ในสภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 2 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น (Pre-survey) ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้น เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงและความเข้าใจกลุ่มเกษตรกร สำหรับกำหนดแนวคำถามเกี่ยวกับการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร ซึ่งมีประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ ข้อมูลทั่วไปของกลุ่ม แนวคิดการจัดตั้งกลุ่ม โครงสร้างการบริหารงาน ทุน กิจกรรม ปัจจัยและเงื่อนไขของความสำเร็จ ปัญหาความรู้เกี่ยวกับการทำนา/สวนยางพารา ส่วนสภาพการจัดการความรู้มีประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การใช้ความรู้ และการแลกเปลี่ยนความรู้

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างเครื่องมือวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ ประเด็นการสนทนากลุ่มและแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยนำผลจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและการศึกษาเอกสาร งานวิจัย แนวคิดทฤษฎีต่างๆ มากำหนดเป็นกรอบในการสร้างเครื่องมือวิจัย รวมทั้งการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย โดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน จากนั้นนำเครื่องมือการวิจัยไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง แต่มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 2 กลุ่ม นำมาวิเคราะห์และปรับปรุงเครื่องมือวิจัย แล้วจัดทำเป็นเครื่องมือวิจัยฉบับจริง เพื่อนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 4 การดำเนินการวิจัย โดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Groups) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ซึ่งมีประเด็นในการสนทนากลุ่มคือ บริบทของกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ ประวัติการก่อตั้งกลุ่มการบริหารงานของกลุ่ม กิจกรรม แหล่งเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม ความสำเร็จหรือจุดเด่นของกลุ่ม ปัญหาหรือจุดด้อยของกลุ่ม ความต้องการเป้าหมายสูงสุดของกลุ่ม ทศนคติต่อการทำนา/สวนยางพาราความรู้การทำนา/สวนยางพารา ส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับสภาพการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การใช้ความรู้ การประเมินความรู้ และการแลกเปลี่ยนความรู้

ขั้นตอนที่ 5 การศึกษากรณีแนวปฏิบัติที่ดี (Best Practices) โดยวิธีการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา ประเภทละ 1 กลุ่ม

ขั้นตอนที่ 6 การพัฒนาแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ ดำเนินการดังต่อไปนี้

6.1 ผู้วิจัยนำผลการศึกษาในขั้นตอนที่ 4 และ 5 มาสรุปเป็นแบบสัมภาษณ์แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 สรุปผลการศึกษาศาภาพการจัดการความรู้ของเกษตรกร และส่วนที่ 2 ประเด็นคำถามเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของเกษตรกรทำนา

6.2 การส่งแบบสัมภาษณ์แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้โดย 1) ส่งแบบสัมภาษณ์แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้สำหรับกลุ่มเกษตรกรทำนาให้กับเกษตรกรทำนา 2 ท่าน นักวิชาการจัดการความรู้ 1 ท่าน นักวิชาการสายผู้สอนสาขาการเกษตร 3 ท่าน นักวิชาการสำนักงานเกษตรอำเภอ 1 ท่าน และ 2) ส่งแบบสัมภาษณ์แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้สำหรับกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราให้กับเกษตรกรทำสวนยางพารา 2 ท่าน นักวิชาการจัดการความรู้ 1 ท่าน นักวิชาการสายผู้สอนสาขาการเกษตร 3 ท่าน นักวิชาการสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง 1 ท่าน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ศึกษาลักษณะการศึกษาศาภาพการจัดการความรู้ของเกษตรกรเพื่อเป็นแนวคิดและเตรียมตัวสำหรับการสัมภาษณ์แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของเกษตรกร

6.3 ผู้วิจัยนัดวันเวลา และสถานที่สัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยด้วยตนเอง

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยเขียนรายงานสรุปผลการวิจัยรวมถึงการตรวจสอบความถูกต้องของงานวิจัย โดยอาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์ จากนั้นนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไข และจัดทำฉบับสมบูรณ์

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากร คือ กลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเกษตรกรสวนยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้จดทะเบียนจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรตามพระราชบัญญัติว่าด้วยกลุ่มเกษตรกรพ.ศ. 2547 ประกอบด้วยกลุ่มเกษตรกรทำนา จำนวน 1,023 กลุ่ม และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา จำนวน 15 กลุ่ม

2. กลุ่มตัวอย่าง คือ กลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเกษตรกรสวนยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้จดทะเบียนจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรตามพระราชบัญญัติว่าด้วยกลุ่มเกษตรกรพ.ศ. 2547 ประเภทละ 2 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 4 กลุ่ม โดยวิธีการได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่างดังนี้

2.1 กำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยแบ่งตามภูมิภาค คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างแล้วสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกจังหวัดที่มีกลุ่มเกษตรกรประเภทนั้นๆ มากที่สุด และได้กลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนคือ กลุ่มเกษตรกรทำนาในจังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราในจังหวัดนครพนม ส่วนกลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างคือ กลุ่มเกษตรกรทำนาในจังหวัดบุรีรัมย์และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราในจังหวัดอำนาจเจริญ

2.2 สุ่มกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการจับสลาก ได้กลุ่มตัวอย่างดังนี้ กลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนคือ กลุ่มเกษตรกรทำนาศรีโคตร จังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราโนนตาล จังหวัดนครพนม ส่วนกลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างคือ กลุ่มเกษตรกรทำนากระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารานาแต่ จังหวัดอำนาจเจริญ

3. กลุ่มที่ใช้ศึกษาในกรณีศึกษาแนวปฏิบัติที่ดี คัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวบ้านข้าวขอนแก่น หมู่ที่ 5 ตำบลต้นผึ้ง

อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร (กลุ่มเกษตรกรดีเด่นแห่งชาติ ประจำปี 2553) และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราบ้านทรัพย์สมบูรณ์ หมู่ที่ 5 ตำบลดุนสาด อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น (หมู่บ้านชาวสวนยางพัฒนาเฉลิมพระเกียรติฯ “60 พรรษามหาชริาลงกรณ์”)

4. กลุ่มที่ใช้ในการศึกษาแนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ คัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มกรณีศึกษาแนวปฏิบัติที่ดี นักวิชาการด้านการจัดการความรู้ นักวิชาการสายผู้สอนสาขาการเกษตร และนักวิชาการส่งเสริมการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ประกอบด้วย การวิเคราะห์แบบอุปนัยหรือการตีความการจำแนกชนิดข้อมูล และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล ที่จะนำไปสู่ข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยผู้วิจัยได้เน้นการวิเคราะห์จากประเด็นเนื้อหาสาระสำคัญในสถานการณ์ที่ศึกษาเป็นหลัก (สุภางค์ จันทวานิช, 2549: 130-144)

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร

1.1 กลุ่มเกษตรกรทำนา

1.1.1 การแสวงหาความรู้เกษตรกร

ทำนามีการแสวงหาความรู้ คือ 1) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นความรู้การทำนาตามขั้นตอนต่างๆ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อโดยเรียนรู้จากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย วิธีการเรียนรู้ เช่น การซึมซับ การเลียนแบบ การสอน การสาธิต และการบอกเล่า 2) ความรู้สมัยใหม่ เป็นความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่ในเรื่องต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำนา เช่น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การทำน้ำหมักชีวภาพ โดยมีแหล่งความรู้ภายในกลุ่ม

ได้แก่ หัวหน้ากลุ่ม สมาชิกกลุ่ม หมอдин หมอข้าว และสื่อต่างๆ วิธีการเรียนรู้จากแหล่งความรู้ภายในกลุ่ม เช่น การประชุม การพบปะพูดคุย การบอกเล่า และการสาธิต ส่วนแหล่งความรู้ภายนอกกลุ่ม ได้แก่ สำนักงานเกษตรในท้องถิ่น กรมส่งเสริมสหกรณ์ มหาวิทยาลัยที่อยู่ใกล้ชุมชน เครือข่ายเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จ วิธีการเรียนรู้จากแหล่งความรู้ภายนอกกลุ่ม เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการประชุมสัมมนา เป็นต้น

1.1.2 การจัดเก็บความรู้ เกษตรกร

ทำนาจัดเก็บความรู้ด้วยวิธี 1) การจดจำ เกษตรกรส่วนใหญ่จัดเก็บความรู้โดยการจดจำความรู้ไว้ในตัวบุคคล ทั้งนี้เนื่องจากเป็นวิธีที่ง่ายและสามารถนำความรู้ออกมาใช้ได้ทันที นอกจากนี้อาจเป็นเพราะเกษตรกรในสมัยก่อนยังอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ จึงเรียนรู้ผ่านวิธีการบอกเล่า จนเกิดเป็นความเคยชินแล้วใช้วิธีการบอกเล่าเพื่อถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น 2) การจดบันทึก ส่วนใหญ่เป็นการจดบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกลุ่ม ได้แก่ สมุดทะเบียนสมาชิก สมุดบันทึกการประชุมกลุ่ม ส่วนการจัดทำเป็นเอกสารยังมีน้อย

1.1.3 การสร้างความรู้ เกิดจากการ

สั่งสมประสบการณ์ ความรู้เดิม และการสังเกต เป็นฐานคิดในการสร้างความรู้ใหม่ โดยการทดลองปฏิบัติ การลองผิดลองถูก ทั้งนี้เพื่อเพิ่มผลผลิต ความสะดวกรวดเร็ว ลดขั้นตอนการทำนา และลดต้นทุนการผลิต เช่น การสร้างความรู้การทำนาหว่านแบบตัดต้นข้าว โดยเกษตรกรสังเกตต้นข้าวที่ถูกควายกัดกินลำต้น ข้าวต้นนั้นจะแตกกอใหญ่กว่าต้นอื่น เกษตรกรจึงทดลองตัดต้นข้าวประมาณ 1 งาน แล้วพบว่าข้าวแตกกอได้ดี รวงใหญ่ และวัชพืชน้อย เกษตรกรจึงเปลี่ยนมาทำนาหว่านแบบตัดต้นข้าวมากขึ้น

1.1.4 การประเมินความรู้เกษตรกร

มีการประเมินความรู้ คือ 1) การประเมินก่อนใช้ความรู้ โดยเกษตรกรจะประเมินความรู้เห็นว่าเหมาะสมกับสภาพไร่นาของตนหรือไม่ ถ้าไม่เหมาะสมและยังต้องเพิ่มงบประมาณลงทุน เกษตรกรก็จะไม่ใช้ความรู้

2) การประเมินหลังใช้ความรู้ ความรู้ที่เกษตรกรได้นำไปใช้แล้ว หลังจากทดลองใช้แล้วเกษตรกรก็จะวิเคราะห์ ทบทวนอีกครั้งว่า ผลการใช้ความรู้ที่ได้มานั้นเป็นอย่างไร หากผลที่ได้ไม่ดีเท่ากับความรู้อันเดิม เกษตรกรก็จะเลิกใช้ความรู้ใหม่ แล้วกลับมาใช้ความรู้เดิม

1.1.5 การใช้ความรู้ เกษตรกรมีการใช้ความรู้ คือ 1) การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นความรู้ การทำนาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษรวมถึง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาต่างๆ เช่น การคัดเลือก แปลงสำหรับหว่านกล้า การจัดการน้ำ พิธีปลงข้าว การงดเว้นการไถนาในวันพระ 2) การใช้ความรู้สมัยใหม่ เกษตรกรได้มีการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยในการทำนาและการบริหารจัดการกลุ่ม ได้แก่ การใช้เครื่องจักรกลการเกษตรแทนการใช้แรงงานคนและสัตว์ การใช้ ตาข่ายในล่อนแทนการทำลานแบบเดิม การใช้ปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการทำงานกลุ่มที่ต้อง อาศัยความร่วมมือร่วมใจกัน อันจะนำพากลุ่มไปสู่ความ เจริญก้าวหน้า เกิดความเข้มแข็ง ความโปร่งใส และ ความยั่งยืน 3) การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสาน กับความรู้สมัยใหม่ ถึงแม้เกษตรกรจะนำเทคโนโลยี สมัยใหม่ต่างๆ เข้ามาช่วยในการทำนา แต่บางอย่างก็ต้อง ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเข้ามาผสมผสาน เช่น การทำลาน โดยใช้ตาข่ายในล่อน แต่ยังคงใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ร่วมด้วย คือ เลือกแปลงนาที่เป็นที่ราบแห้ง เพื่อไม่ให้ข้าว มีความชื้นและขึ้นรา เลือกแปลงนาที่ใกล้ถนนเพื่อให้ ง่ายต่อการขนข้าวขึ้นยุ้ง เป็นต้น

1.1.6 การแลกเปลี่ยนความรู้ เกษตรกร มีการแลกเปลี่ยนความรู้ คือ 1) การแลกเปลี่ยนความรู้ ระดับครอบครัว เช่น พ่อแม่สอนให้ลูกดำนาและเกี่ยวข้าว วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การสอน การสาธิต การบอกเล่า 2) การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับกลุ่ม เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม วิธีการ แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การประชุมกลุ่มอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง การสร้างขบวนการโรงเรียนชาวนา โดยการทำให้ แปลงทดลองปลูกข้าวเพื่อให้สมาชิกได้ปฏิบัติการเรียนรู้

ร่วมกัน จากนั้นนำผลการเรียนรู้สู่เวทีเสวนาเพื่อสรุป ผลการเรียนรู้ แล้วสมาชิกนำความรู้ไปใช้ต่อไป 3) การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยน ความรู้ของสมาชิกกลุ่มและชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิก กลุ่ม เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆ ของกลุ่มสู่ชาวบ้าน ในชุมชน และอีกทางหนึ่งเป็นการนำความรู้จากชุมชน เข้ามาในกลุ่มด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การสอบถาม การบอกเล่า การพบปะพูดคุย 4) การแลกเปลี่ยนความรู้ ระดับเครือข่าย คือการแลกเปลี่ยนความรู้กับกลุ่ม เกษตรกรอื่น วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการประชุมสัมมนา เป็นต้น

1.2 กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา

1.2.1 การแสวงหาความรู้ เกษตรกร ทำสวนยางพาราแสวงหาความรู้จาก 1) แหล่งความรู้ ภายในกลุ่ม เช่น หัวหน้ากลุ่ม คุรยาง สมาชิกกลุ่ม หนังสือคู่มือยาง ปีสเตอร์ โทรศัพท์วิดีโอ ตลาดจำหน่าย ยางประจำกลุ่ม สวนยางพาราวิธีการเรียนรู้ เช่น การประชุม การสอน การสาธิต การสอบถาม การพบปะพูดคุย การศึกษา จากสวนยางเกษตรกรรายอื่น เป็นต้น 2) แหล่งความรู้ ภายนอกกลุ่ม เช่น สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำ สวนยาง ตลาดกลางจำหน่ายยางพารา สวนยางพารา ของเกษตรกรในท้องถิ่นอื่น วิธีการเรียนรู้ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา และการบอก รับราคาขายพาราผ่านโทรศัพท์มือถือ เป็นต้น

1.2.2 การจัดเก็บความรู้ เกษตรกร ทำสวนยางพาราจัดเก็บความรู้ด้วยวิธี 1) การจดจำ เกษตรกรส่วนใหญ่จัดเก็บความรู้โดยการจดจำ เนื่องจาก เป็นวิธีที่ง่ายและสามารถนำออกมาใช้ได้ทันที 2) การ จดบันทึก ส่วนใหญ่จะเป็นการจดบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้อง กับการบริหารจัดการกลุ่ม เช่น สมุดบันทึกข้อมูลสมาชิก กลุ่มสมุดบันทึกการประชุมกลุ่ม และนอกจากนี้กลุ่ม เกษตรกรทำสวนยางพาราบางกลุ่มได้มีการนำคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการบันทึกข้อมูล โดยใช้จัดทำตารางวันเปิด ตลาดจำหน่ายยางพารา ซึ่งมีรายชื่อคณะกรรมการและ หน้าที่รับผิดชอบ วันเปิดตลาดจำหน่ายยาง แล้วทำ สำเนาแจกจ่ายให้สมาชิก เป็นต้น

1.2.3 การสร้างความรู้ เกษตรกร

ทำสวนยางพาราสร้างความรู้จากการสังเกต การทดลอง ปฏิบัติ และการประยุกต์ใช้ความรู้ทั้งนี้เพื่อหาแนวทาง เพิ่มผลผลิต มูลค่าผลผลิต การแก้ไขปัญหาต่างๆ การ ลดต้นทุนการผลิต เช่น การกรีดยาง 3 หน้า ซึ่งสำนักงาน กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางแนะนำให้กรีด 2 หน้า แต่เกษตรกรมีความเห็นว่าการจะกลับมากกรีดซ้ำที่ รอยกรีดเดิมนั้นทำให้การกรีดยากขึ้น เพราะเปลือกยาง จะแข็งและไม่เรียบสม่ำเสมอขึ้นนอกจากนี้เกษตรกร บางรายได้ปลูกยางพาราบนคันนา โดยเลือกคันนาที่มี ขนาดใหญ่ อยู่ที่ดินที่น้ำขังไม่นานเป็นต้น

1.2.4 การประเมินความรู้ เกษตรกร

ทำสวนยางพารามีการประเมินความรู้คือ 1) การประเมิน ก่อนใช้ความรู้ โดยการวิเคราะห์หรือประเมินว่าความรู้นั้นเหมาะสมกับสภาพของสวนยางพาราตนเองหรือไม่ เช่น การเลือกใช้สูตรปุ๋ย การเลือกวิธีการแปรูปน้ำยาง 2) การประเมินหลังใช้ความรู้ คือ การประเมินความรู้ หลังการนำไปใช้ ถ้าได้ผลดีก็จะใช้ความรู้ต่อไปถ้าไม่ดี ก็จะเลิกใช้ เช่น เกษตรกรบางรายได้เปรียบเทียบระยะ ปลูก 3x7 เมตร กับ ระยะปลูก 3x6 เมตร ในสภาพสวน ของตนเองพบว่าทั้งขนาดลำต้นและปริมาณน้ำยางพารา ต่อต้นไม่แตกต่างกัน เมื่อสร้างสวนยางใหม่เกษตรกร จะปลูกที่ระยะปลูก 3x6 เมตร ซึ่งได้จำนวนต้นยางพารา ต่อไร่มากกว่า และนั่นก็หมายถึงจะได้ปริมาณน้ำยาง เพิ่มขึ้นด้วย

1.2.5 การใช้ความรู้เกษตรกรมีการใช้

ความรู้ดังนี้ 1) การใช้ความรู้ตามคำแนะนำของสำนักงาน กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง โดยไม่มีการประยุกต์ ใช้แต่อย่างใด 2) การใช้ความรู้จากประสบการณ์ เป็น การใช้ความรู้ที่ผ่านการปรับแต่งหรือพัฒนาต่อยอดขึ้น จากประสบการณ์และความรู้เดิม 3) การใช้ความรู้ตาม คำแนะนำของคนภาคใต้ คนภาคใต้ซึ่งมีความรู้ในการทำสวนยางและได้มาตั้งรกรากโดยการแต่งงานกับ คนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วนำความรู้เรื่องการ ปลูกยางมาถ่ายทอด 4) การใช้ความรู้โดยการเลียนแบบ

คือเกษตรกรใช้ความรู้ที่ผู้อื่นสร้างไว้หรือพัฒนาขึ้นไปใช้ ในการทำสวนยางของตนเอง โดยวิธีการเลียนแบบ เช่น การใช้ปุ๋ยสูตรเดียวกัน

1.2.6 การแลกเปลี่ยนความรู้เกษตรกร

มีการแลกเปลี่ยนความรู้ดังนี้ 1) การแลกเปลี่ยนความรู้ ระดับครอบครัว เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ที่เกิดขึ้น ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว เช่น สามีสอนภรรยา กรีดยาง พ่อตาสอนลูกเขยกรีดยาง วิธีการแลกเปลี่ยน ความรู้ เช่น การสอน การบอก 2) การแลกเปลี่ยนความรู้ ระดับกลุ่ม เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสมาชิก ภายในกลุ่ม วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การประชุม การสอบถาม การสาธิตการพบปะพูดคุย 3) การแลกเปลี่ยน ความรู้ระดับชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่าง สมาชิกกลุ่มและชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม วิธีการ แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การสอบถาม การพบปะพูดคุย 4) การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับเครือข่าย คือการแลกเปลี่ยน ความรู้กับกลุ่มเกษตรกรอื่น วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน

2. แนวทางส่งเสริมการจัดการความรู้ของ กลุ่มเกษตรกร

2.1 กลุ่มเกษตรกรทำนา

2.1.1 การแสวงหาความรู้เกษตรกร

ควรกำหนดความรู้ที่ต้องการวิธีการเรียนรู้รวมถึงการส่งเสริม ให้มีแหล่งความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านและแหล่งความรู้ สมัยใหม่ ได้แก่ แหล่งความรู้ที่เป็นบุคคล เช่น หัวหน้า กลุ่ม หมอพื้น หมอข้าว ราษฎรชาวนา แหล่งความรู้ ที่เป็นสื่อ เช่น หนังสือ วิทยุ แผ่นพับ และแหล่งความรู้ ที่เป็นสถาบัน เช่น ศูนย์ข้าวชุมชน

2.1.2 การจัดเก็บความรู้ควรดำเนินการ

ดังนี้ 1) ความรู้ที่ฝังอยู่ในคนควรจัดเวทีเสวนาเพื่อถอด บทเรียน แล้วจัดทำเป็นหนังสือ เอกสารวิทยุ 2) ความรู้ ที่ชัดเจนควรจัดให้มีสถานที่จัดเก็บ เช่น บ้านหัวหน้ากลุ่ม ศูนย์ข้าวชุมชน ควรจัดทำระบบการจัดเก็บ เช่น หมวดหมู่ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกลุ่ม หมวดหมู่ที่เกี่ยวข้อง กับความรู้การทำนา และควรกำหนดผู้รับผิดชอบในการ

จัดเก็บ เช่น หัวหน้ากลุ่ม สมาชิกทุกคนรับผิดชอบร่วมกัน หรือเวียนหน้าที่กันรับผิดชอบ

2.1.3 การสร้างความรู้ มีดังนี้

1) การรื้อฟื้นภูมิปัญญาพื้นบ้าน ได้แก่ ภูมิปัญญา การศึกษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน เช่น การศึกษาจาก มูลไล่เดือน การพยากรณ์ภูมิอากาศ เช่น พยากรณ์จาก ประเพณีบุญบั้งไฟ การพยากรณ์จากเลือดปลาช่อน หน้าหนาว การพยากรณ์จากการขึ้นกินเปลือกต้นไม้ของ ปลวก รวมถึงการลงแขกดำนาและการลงแขกเกี่ยวข้าว 2) การสร้างความรู้ด้วยตัวเอง 3) การสร้างความรู้แบบ เป็นกลุ่ม และ 4) การสร้างความรู้แบบเป็นเครือข่าย

2.1.4 การประเมินความรู้ได้แก่ 1)

เกษตรกรควรประเมินก่อนการใช้ความรู้เพื่อเป็นการประเมิน ความเสี่ยง ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่นา และ ศักยภาพของตนเอง 2) เกษตรกรควรประเมินระหว่าง การใช้ความรู้ เพื่อให้ทราบผลที่เกิดขึ้นระหว่างการ ใช้ ความรู้ นั้น และ 3) เกษตรกรควรประเมินหลังการใช้ ความรู้ เพื่อให้ทราบผลการใช้ความรู้ที่ผ่านมาทั้งหมด ซึ่งอาจใช้การเปรียบเทียบผลผลิต ระยะเวลาต้นทุน และ การเปรียบเทียบระหว่างความรู้ใหม่กับความรู้เดิม

2.1.5 การใช้ความรู้ได้แก่ 1) ควรใช้

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ยังคงมีประโยชน์ ควรได้รับการนำมาใช้ ทั้งนี้เพื่อการลดต้นทุนการผลิต การวางแผนการเตรียมตัวเพื่อป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้น เช่น ภาวะฝนแล้ง นอกจากนี้ยังเป็นการอนุรักษ์และสืบทอด ภูมิปัญญาดั้งเดิมด้วย 2) ควรใช้ความรู้สมัยใหม่ เกษตรกร ควรใช้ความรู้สมัยใหม่ เพราะความรู้สมัยใหม่บางอย่าง ได้ผ่านการศึกษาวิจัยโดยนักวิจัย ซึ่งสามารถเชื่อถือได้ และ 3) ควรประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานกับ ความรู้สมัยใหม่ เพื่อให้ได้ชุดความรู้ที่เหมาะสมกับ สภาพของเกษตรกร

2.1.6 การแลกเปลี่ยนความรู้ได้แก่

1) ระดับครอบครัว เปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวได้ รับการฝึกอบรมความรู้ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความสนใจ และความถนัด แล้วนำมาบอกเล่าต่อให้คนในครอบครัว

ได้รับรู้ 2) ระดับกลุ่ม ควรมีการประชุมกลุ่มเดือนละ 1 ครั้ง 3) ระดับชุมชน ควรเปิดโอกาสให้คนในชุมชน ที่ไม่ใช่สมาชิกกลุ่มมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความรู้กับ กลุ่มเกษตรกร ทั้งแบบการประชุมที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการ และ 4) ระดับเครือข่าย ควรมีการศึกษา ดูงาน อย่างน้อยปีละ 3 ครั้ง และควรไปศึกษาดูงานยัง พื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับสภาพความเป็นอยู่ของ เกษตรกรด้วย เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำความรู้ นั้น กลับมาใช้ได้

2.2 กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา

2.2.1 การแสวงหาความรู้เกษตรกร

ควรกำหนดความรู้ที่ต้องการ การสร้างแรงจูงใจการเรียนรู้ การจัดแหล่งความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของ เกษตรกร ได้แก่ หนังสือ แผ่นพับ โปสเตอร์ หัวหน้ากลุ่ม หมออย่างเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำ สวนยางประจำท้องถิ่นกำหนดวิธีการเรียนรู้ เช่น การประชุม การศึกษาดูงาน

2.2.2 การจัดเก็บความรู้ ได้แก่

1) จัดทำเครื่องมือในการจัดเก็บความรู้ เช่น สมุดบันทึก หนังสือ คู่มือ และวิดีโอ 2) จัดระบบการจัดเก็บความรู้ เช่น หมวดยางที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกลุ่ม หมวดยาง ที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนยาง 3) สถานที่จัดเก็บ ความรู้ เช่น บ้านหัวหน้ากลุ่ม ที่ทำการกลุ่มเกษตรกร ตลาดจำหน่ายยาง 4) ผู้รับผิดชอบในการจัดเก็บ เกษตรกรควรกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบในการจัด เก็บเอกสาร เช่น หัวหน้ากลุ่ม สมาชิกทุกคนรับผิดชอบ ร่วมกัน หรือเวียนหน้าที่กันรับผิดชอบ

2.2.3 การสร้างความรู้ได้แก่ 1) เกษตรกร

ควรสร้างความรู้โดยการทดลองด้วยตนเอง เช่น การทดลอง สูตรปุ๋ยต่างกัน แล้วเปรียบเทียบการเจริญเติบโตของ ต้นยาง ปริมาณน้ำยางคุณภาพน้ำยาง เป็นต้น 2) เกษตรกร ควรสร้างความรู้โดยการเลียนแบบ เช่น การศึกษาดูงาน จากสวนยางที่ประสบความสำเร็จ แล้วนำความรู้ นั้นมา ใช้ในสวนยางของตนเองด้วยการเลียนแบบ

2.2.4 การประเมินความรู้ ได้แก่

1) เกษตรกรควรประเมินก่อนการใช้ความรู้ ว่ามีความเหมาะสมต่อสภาพสวนยางของตนเองหรือไม่ เช่น ความรู้เรื่องปุ๋ยที่ตัวแทนบริษัทนำมาจำหน่าย ทั้งนี้อาจประเมินโดยวิธีการสอบถามเพื่อนเกษตรกรสวนยาง รายอื่นว่าเคยใช้ปุ๋ยสูตรนี้หรือไม่ หรือโทรศัพท์สอบถาม เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนการทำสวนยาง 2) เกษตรกรควรประเมินระหว่างการใช้ความรู้ เพื่อให้ทราบผลที่เกิดขึ้นระหว่างการใช้ความรู้ว่าเป็นอย่างไร 3) เกษตรกรควรประเมินหลังการใช้ความรู้ ความรู้ต่างๆ ที่นำมาใช้ในสวนยางของตน เกษตรกรควรประเมินหลังการใช้ความรู้ที่ว่าผลผลิตที่ได้เป็นอย่างไร คำนวณกับการลงทุนหรือไม่

2.2.5 การใช้ความรู้ได้แก่ 1) เกษตรกร

รายใหม่ควรใช้ความรู้ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง เนื่องจาก ความรู้เรื่องการทำสวนยางเป็นความรู้ใหม่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งไม่มีการสร้างสรรค์และสืบทอดจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเป็นแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ เพราะได้มีการศึกษาวิจัยเรื่องยางพาราที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) ควรใช้ความรู้ที่เป็นชุดความรู้เดียวกันกับเกษตรกรที่มีสวนติดกัน เช่น สวนของตน ไม่ได้วิเคราะห์ค่าดิน ก็สามารถนำชุดความรู้ของเกษตรกรที่สวนติดกันมาใช้ได้ เพราะโดยปกติดินที่อยู่บริเวณเดียวกันมักเป็นดินชุดเดียวกัน 3) ควรใช้ความรู้ที่ผ่านการทดลองและประเมินผล เกษตรกรรายเก่าที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการทำสวนยางแล้ว เมื่อมีการทดลองและประเมินความรู้แล้ว หากผลการทดลองได้ผลดี ก็ควรใช้ความรู้ต่อไป หากผลการทดลองไม่ได้ผลดี ก็ควรเลิกใช้ความรู้

2.2.6 การแลกเปลี่ยนความรู้ ได้แก่

1) ระดับครอบครัว ควรเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัว ได้รับการฝึกอบรมความรู้ใหม่ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ ความสนใจและความถนัด แล้วนำความรู้นั้นมาบอกเล่าให้

คนในครอบครัวได้เรียนรู้ 2) ระดับกลุ่ม ควรมีการประชุมกลุ่มเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสมาชิกด้วยกัน ว่าใครประสบปัญหาอะไรบ้าง แล้วตนเองสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไร หรือถ้าไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้ สมาชิกคนอื่นจะมีวิธีช่วยแก้ไข ปัญหาให้ได้หรือไม่ 3) ระดับชุมชน ควรมีการประชุมร่วมกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับชุมชนอย่างน้อยปีละ 5 ครั้ง เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชน 4) ระดับเครือข่าย ควรจัดให้มีการศึกษาดูงานอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง และควรเป็นการศึกษาดูงานที่สอดคล้องกับบริบทของเกษตรกรด้วย

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาพบว่ากลุ่มเกษตรกรทำนา และกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีสภาพการจัดการความรู้ที่คล้ายกัน ได้แก่ การจัดเก็บความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่เกษตรกรใช้วิธีการจดจำ การสร้างความรู้โดยใช้ประสบการณ์และการสังเกต ผ่านกระบวนการทดลองปฏิบัติและการลองผิดลองถูก การประเมินความรู้ โดยมีการประเมินความรู้ทั้งก่อนและหลังการใช้ความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้มี 4 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย ส่วนที่แตกต่างกันคือ กลุ่มเกษตรกรทำนามีการแสวงหาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน ทั้งความรู้ที่เป็นวิธีการทำนาพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ โดยการชิมชั้บ การเลียนแบบและการสอนจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ซึ่งสอดคล้องกับ สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ (2549: 146) พบว่า ระบบความรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม มักจะเป็นการถ่ายทอดแบบไม่ได้ตั้งใจ แต่เป็นเพราะการได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส แล้วชิมชั้บเอาความรู้เหล่านั้นไว้ในตัวเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ปราศจากการใช้ภาษา แต่เป็นการเรียนรู้ผ่านการสังเกต เลียนแบบ และฝึกปฏิบัติจากนั้นก็ใช้วิธีการเดียวกันถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป Jarvis (2011) กล่าวว่าภูมิปัญญาเป็นส่วนผสม

ของความรู้และการถอดบทเรียนที่เป็นความเชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจากชีวิตประจำวันและส่งต่อจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง โดยผู้สูงอายุที่ยังรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ ส่วนกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพาราจะแสวงหาความรู้และใช้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกยางพาราจากเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางพาราคณาการได้การเลียนแบบเกษตรกรที่สวนยางพาราอยู่ติดกันและประสบการณ์ตนเอง สอดคล้องกับ สุวัฒน์จิตต์จันทร์ (2552: 420) พบว่า เกษตรกรทำสวนยางพาราในภาคตะวันออกเชิงเหินที่ไม่มีความรู้ทักษะความชำนาญในการปลูกยางพารามาก่อน จะปฏิบัติตามแนวคิดเทคนิคการฝึกอบรมจากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางหรือสำนักงานเกษตรอำเภอสำหรับแนวทางการส่งเสริมการจัดการความรู้นั้น ควรส่งเสริมให้สอดคล้องกับสภาพการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร และควรเป็นการจัดการความรู้ที่จะต้องทำอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรที่ไม่สิ้นสุด ซึ่งสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (2550: 73-74) กล่าวว่า การจัดการความรู้ต้องเริ่มจาก “การเข้าถึงความรู้” ว่ามีความรู้อยู่ที่ไหนบ้าง เมื่อเข้าถึงความรู้แล้วต้องตีความและปรับความรู้นั้นให้เข้ากับบริบทของตนเพื่อ “นำไปใช้” หลังจากนำไปใช้แล้ว มักพบว่า มีสิ่งที่สามารถเรียนรู้ได้มากขึ้นไปอีก ซึ่งเป็น “การยกระดับการเรียนรู้” เมื่อยกระดับความรู้แล้วก็มี “การรวบรวมจัดเก็บความรู้” ให้เป็นระบบหมวดหมู่ จากนั้นจึงสร้างบรรยากาศศัลยณมิติ “มีใจแบ่งปัน” เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ แล้วจัดให้เกิดการแลกเปลี่ยน “เรียนรู้ร่วมกัน” สามารถ “สร้างความรู้ใหม่” ได้ภายในตนเอง และ “นำไปปรับใช้” ในการทำงานครั้งต่อไปได้ เป็นวงจรที่หมุนไม่มีหยุด นอกจากนี้ Havelock & Zlotolow (1995: 11-13) ได้กล่าวถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือการแก้ไขปัญหา 7 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 0 การใส่ใจ (Care) คือ การค้นหาปัญหาที่มีความจำเป็นเร่งด่วนสำหรับแก้ไขหรือต้องการเปลี่ยนแปลง ขั้นที่ 1 ความสัมพันธ์ (Relate) คือ การติดต่อสื่อสารและสร้างความสัมพันธ์กับสมาชิกในระบบ ซึ่งมีทั้งบุคคล กลุ่มคน

องค์กร และชุมชน ขั้นที่ 2 การตรวจสอบ (Examine) คือ การจำแนกหรือทำความเข้าใจปัญหา ธรรมชาติของปัญหา องค์ประกอบและขนาดของปัญหา ขั้นที่ 3 การแสวงหา (Acquire) คือ การแสวงหาและค้นหาทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน อาจอยู่ในรูปแบบของคน งบประมาณ สถานที่ เวลา เทคโนโลยี และความรู้ที่จะทำให้การแก้ปัญหาประสบผลสำเร็จ ขั้นที่ 4 การทดลอง (Try) คือ การเลือกวิธีการแก้ปัญหา หรือชุดของความเข้าใจได้ในการแก้ปัญหา ที่จะนำไปใช้ในทางปฏิบัติ วิธีการที่อาจต้องปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ และสิ่งต่างๆ ที่อาจมีผลกระทบทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ขั้นที่ 5 การขยายผล (Extend) คือ การเลือกวิธีแก้ปัญหาหรือนวัตกรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งต้องได้รับการยอมรับจากสมาชิกในกลุ่ม ขั้นที่ 6 การเริ่มแก้ปัญหาใหม่ (Renew: Re-C-R-E-A-T-E) แม้ปัญหาจะได้รับการแก้ไข แต่ยังคงมีความจำเป็นที่ต้องมีนวัตกรรมที่สามารถบูรณาการเข้ากับการดำเนินชีวิต การสร้างพลังให้กับกลุ่ม ดังนั้นขั้นตอนสุดท้ายจึงเป็นการย้อนกลับไปเริ่มต้นการทบทวนปัญหาใหม่

ข้อเสนอแนะทั่วไป

กลุ่มเกษตรกรทำนาและกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางพารา ควรมีการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการทำการเกษตร ดังต่อไปนี้

1. การแสวงหาความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมีการแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย ทั้งเพื่อการเพิ่มพูนความรู้อย่างต่อเนื่องและการรู้เท่าทันความรู้ที่ปัจจุบันได้เกิดขึ้นอย่างมากมาย รวมถึงเพื่อเปรียบเทียบความรู้เรื่องเดียวกันจากแหล่งความรู้ที่แตกต่างกันว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจก่อนใช้ความรู้
2. การจัดเก็บความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมีการจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้โดยการถอดบทเรียนจากผู้รู้ภายในกลุ่ม แล้วจัดเก็บในสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ คู่มือ วิดีโอ เพื่อป้องกันการสูญหายของความรู้

ซึ่งอาจดำเนินการโดยการร่วมมือกับหน่วยงานราชการ ภายในชุมชน เพื่อจัดเวทีการถอดบทเรียน

3. การสร้างความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมี การสร้างความรู้ขึ้นเป็นเอกลักษณ์หรือความรู้เฉพาะกลุ่ม ที่มีความเหมาะสมกับสภาพของกลุ่มหรือชุมชน ทั้งนี้ อาจสร้างความรู้โดยการทดลองด้วยตนเอง การทดลอง แบบกลุ่ม และการทดลองแบบเครือข่าย

4. การประเมินความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมี การประเมินความรู้ต่างๆ ที่ได้รับมา คือ การประเมินก่อน ใช้ความรู้ เพื่อประเมินว่าความรู้นั้นมีความเหมาะสมต่อ การนำไปใช้หรือไม่ การประเมินระหว่างใช้ความรู้ เพื่อให้ทราบผลของการใช้ความรู้เป็นระยะๆ ว่าควรหยุด หรือควรใช้ความรู้ต่อไป การประเมินหลังการใช้ความรู้ เพื่อให้ทราบผลการใช้ความรู้ทั้งหมดว่าเป็นอย่างไรบ้าง รวมถึงมีข้อดีหรือข้อด้อยกว่าความรู้เดิมอย่างไรบ้าง

5. การใช้ความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมีการใช้ ความรู้ที่หลากหลาย ทั้งความรู้สมัยใหม่ ที่ได้รับจาก แหล่งความรู้ต่างๆ การใช้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมถึงการประยุกต์ใช้ความรู้สมัยใหม่ผสมผสานกับ ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ กลุ่มเกษตรกรควรมีการแลกเปลี่ยนความรู้ การถ่ายทอดความรู้ อย่าง ต่อเนื่อง ทั้งการแลกเปลี่ยนความรู้ในระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย อันจะก่อให้เกิดการหมุนเวียนการใช้ความรู้อย่างต่อเนื่อง การสร้าง ความยั่งยืนขององค์ความรู้ และการสร้างสรรค์ความรู้ ใหม่ๆ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น เมื่อเกิดความสงสัย ความ ยากก็ยังสามารถแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ต่างๆ เพื่อหาคำตอบให้กับตนเอง หรือการนำความรู้ที่ได้รับ จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปพัฒนาต่อยอดเป็นความรู้ ใหม่ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อ ความสำเร็จในการจัดการความรู้และการพัฒนาเครือข่าย ของกลุ่มเกษตรกร

2. ควรมีการศึกษาวิจัยการจัดการความรู้ของ กลุ่มเกษตรกรอื่นๆ เช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรทอผ้าไหม กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรแปรรูปปลาร้า เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2548). **งอกงามด้วยโอกาส**. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ชลกานดารัตนาคทิมา. (2551). **บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกรทำนาเกษตรอินทรีย์: กรณีศึกษากลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อม อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนุชฌนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณัฐธินันท์ เอื้อศิลป์ และคณะ. (2551). **พฤติกรรมการจำหน่ายวัตถุดิบชนิดต่างๆที่ได้จากยางพาราของเกษตรกรในจังหวัดหนองคาย**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. (2550). **รายงานประจำปี 2550 สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม(สคส.): ตามรอยความสำเร็จ KM ประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2553). **ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2552). **สรุปผลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร (เดือนกันยายน พ.ศ. 2552)**. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ. (2549). **โครงการวิจัย: พัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2549). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวัฒน์ จิตต์จันทร์. (2552). **การเคลื่อนย้ายและแนวทางการพัฒนาฝีมือแรงงานในการปลูกยางพาราเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนภาคอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เอี่ยม ทองดี. (2547). **ควาย ข้าว พระ ผี พิธีกรรม ในกระบวนการพัฒนาชนบทไทย**. นครปฐม: อาศรมชาวพัฒนาชนบท สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Havelock, R.G. & Zlotolow, S. (1995). **The Change Agent's Guide**. 2nd ed. Englewood Cliffs, N.J.: Educational Technology Publications.
- Jarvis, P. (2011). "Teaching, Learning, and the Human Quest: Wisdom". **New Directions for Adult and Continuing Education**. 131 (Fall): 85-93.